

TARIXIY SAMARQAND IRRIGATSIYA TIZIMLARI

O`roqova Dildora Qodirovna¹

Shoisoyev Izzatilla Kenjayevich²

¹⁻²Toshkent Arxitektura va qurilish instituti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7111622>

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarixiy Samarqand irrigatsiya tizimlari, o`tkan asrlarda foydalanilgan suv inshootlari haqida ma`lumot beriladi

Kalit so`zlar: suv taqsimoti, tez-tez suv tanqisligi, "vaqti purob", yarim ariq, shox kanallar, "obpartav"

Yurtimiz istiqlolga erishgan kunlardan boshlab mamlakatimizda xalq xo`jaligining barcha sohalarida tub o`zgarishlar yuz bermoqda. Xususan suv xo`jaligi sohasida ham islohotlar izchil olib borilmoqda. Jonajon O`zbekistonimiz iqtisodiyotida agromajmua tarmog`i muhim o`rin egallashi va bu soha mahsulotlari asosan sug`oriladigan yerlarda yetishtirilishini e`tirof etadigan bo`lsak, suv oqimi harakatini o`rganish va undan oqilona foydalanish bo`yicha kerakli ma`lumotlarga ega bo`lish kelgusida tayyorlanadigan agromajmua sohasi mutaxassislariga qanchalik darajada zarurligini tasavvur qilishimiz mumkin. Ayniqsa, 4,5 mln. gektarga yaqin sug`oriladigan yerlarga obi-hayot yetkazadigan gidrotexnik inshootlar (suv olish inshootlari, to`g`onlar, suv omborlari, shox kanallar, xo`jaliklararo kanallar, ichki sug`orish sistemalari) uzoq yillar davomida ishlatilishi natijasida bugungi talab darajasida emasligi va ularni samarali, tejamkor ishlaydigan ko`rinishda qayta ta`mirlash zaruriyati paydo bo`lishi – kelajakda bu mashaqqatli, lekin sharaflı muammoni hal qiluvchi bo`lg`usi mutaxassislar puxta bilim olishlarini davrimizning o`zi talab etmoqda. Buning uchun esa bugungi kun talablariga javob beradigan adabiyotlar bilan bo`lg`usi soha mutaxassislarini ta`minlash kerak.

Asosiy qism

Buxoro va Samarqand vohalarida suv taqsimoti qadimdan to so`nggi vaqtlargacha muayyan tartibda davom etib kelgan bo`lib, Zarafshon dehqonchiligi uchun yaroqli yerlarning ma`lum bir qisminigina sug`ora olgan xolos. Qadimgi miroblar daryodagi suv sathining holatini "vaqti purob" (ko`p suvlik), "vaqti miyonob" (o`rta suvlik) va "vaqti qillatiob" (oz suvlik) paytlariga bo`lganlar. Zarafshon suvi o`rtacha bo`lgan paytlarda "nimjo`y", ya`ni "yarim ariq" usulida taqsimlangan. Daryoda suv oz bo`lgan paytlarda hamma suv Buxoroga tashlangan. Bu "obpartav", ya`ni "suv tashlash" deb atalgan. "Obpartav" faqat Buxoro shahrini suv bilan ta`minlash uchun qo`llanilib, mavsumda 2-marta (may oyining 2-yarmi va avgustning oxirida) amalga oshirilgan. "Obpartav" muddati 2—4 haftaga cho`zilgan. Zarafshon suvi

masalasida Buxoro Samarqandga qaram bo'lgan. Shuning uchun ham Zarafshon vodiysining yuqori qismi podsho Rossiyasi tomonidan bosib olingandan so'ng Samarqand ma'muriyati bilan Buxoro amirligi o'rtasidagi munosabatlarda suv masalasi alohida o'rin tutdi. 1872-yil har ikki tomon vakillari ishtirokida Samarqandda "Buxoro va samarqand suv taqsimoti" komissiyasi tuzildi. Komissiya Buxoro va Samarqand o'rtasidagi suv taqsimotining qadimgi tartiblarini muhokama qilib, mavsumda Buxoro uchun 2 marta: 15-apreldan 15-maygacha va 15 avgustdan 15-sentabrgacha daryoni "obpartav" yoki "nimjo'y" qilishga qaror qildi. 19-asrning 80—90-yillarida Samarqand vohasida sug'oriladigan dehqonchilik maydoni kengaytirilib, Zarafshon suvining ko'pi ana shu vohaning yuqori qismida sarf bo'la boshladi. Natijada Buxoro vohasi tez-tez suv tanqisligiga uchrab turdi. Suv masalasini Buxoro va samarqand suv taqsimoti komissiyasi 1894, 1895 va 1902-yillarda qayta-qayta muhokama qildi. Komissiya Buxoro va Samarqand vohalaridagi sug'oriladigan yer maydoni hajmini nazarda tutib, quyidagicha qaror qildi: 1) Zarafshonda suv qancha bo'lishidan qati nazar, daryo suvining uchdan ikki qismi (67%)ni Samarqandga, uchdan bir qismi (33%)ni Buxoroga tashlash; 2) mavsumda ikki marta (2-apreldan 20-aprel gacha va 18 avgustdan 5-sentabrgacha) Buxoroga tashlanadigan suv miqdorini ko'paytirish. Ammo bu bilan masala hal bo'lmadi. 19-asr oxirlarida Zarafshonning yuqori oqimida suv omborlari barpo etish va Buxoroga Amudaryodan suv chiqarish g'oyalari paydo bo'ldi. Bu g'oyalar 20-asr 60-yillariga kelib uzilkesil amalga oshirildi: vohaning sug'orish sistemasi qayta qurilib, gidroinshootlar ko'paytirildi, Zarafshon bo'ylab "Oq va Qora daryo suv ayirg'ichi", Harxo'r, Shohrud, Shofirkon va boshqa yirik gidrouzellar qurildi, Kattaqo'rgon, Quyimozor suv omborlari, AmuQorako'l kanali va AmuBuxoro mashina kapali kabi ulkan sug'orish inshootlari to'liq qurilib, ishga tushirildi.

Xulosa

O'zbekiston tabiiy-geografik sharoiti turlicha bo'lganligi bois xilma-xil sun'iy sug'orish usullaridan foydalanilgan. Soy oqavasi, havza va hovuzlarda suv to'plash, chig'iriqlar orqali chuqurdan suv chiqarish, kanal va ariqlar orqali suv keltirish qadim zamonlardan oq saqlanib qolgan. Ariq va kanallarga daryolardan saqa orqali suv chiqarish usuli juda keng tarqalgan. Bu nisbatan qulay va ishonchli usul bo'lsada, aslida nihoyatda murakkab va sermehnat ish hisoblangan. Magistral kanallar vohadagi yerlarni sug'orish uchun qazilib, daryo qirg'oqlarining holatiga qarab uning o'ng va chap sohilidan qazib chiqarilgan. Mazkur kanallardan shaxobchalar, so'ngra ulardan mayda sug'orish tarmoqlari ajralib chiqqan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.R.Muhammadjonov. Quyi zarafshon vodiysining sug'orilish tarixi.(Qadimgi davrdan to XX asrgacha) "Fan",T-1972.
2. A.R.Muhammadjonov. O'zbekistonning qadimgi gidrotehnika inshootlari. "O'zbekiston" T-1997.